

Значення феноменів інтуїції і фантазії у творчому процесі

МАРИНА БРАТЕРСЬКА-ДРОНЬ

Розмірковуючи над проблемою творчості людини, насамперед конче треба підкреслити, котру відіграють такі прояви духовного життя, як інтуїція і фантазія. Можна сказати, що вони скеровують науковий і художній пошуки, відкривають нові шляхи до істини. Це свого роду Альфа й Омега, два потужні крила, які у поєднанні з натхненням (екстатичним станом) підносять людство до світу надзвичайних можливостей.

За стародавньою легендою люди колись мали 48 почуттів і сприймали світ, як боги. Та останні, пройняті заздрістю і гордістю, позбавили людей чудового дару, і в нас залишилося тільки п'ять усім відомих почуттів і зародки шостого, яке є кволим нагадуванням про колишнє багатство і повноту світосприйняття.

Це загадково містичне шосте почуття ми можемо конкретизувати як особливе обдарування — інтуїцію. Проте, різні мислителі по-різному трактували це поняття, сполучаючи його з розумовою чи чуттєвою сферами або примирюючи обидві. Зокрема Декарт пов'язував інтуїцію насамперед із діяльністю “ясного і пильного” розуму. Гегель говорив про безпосереднє та опосередковане знання. А.Бергсон розглядав інтуїцію, зокрема її вищу — естетичну форму, як головний інструмент дійсного пізнання навколишнього світу.

Інший теоретик інтуїтивізму — Б.Кроче трактував це поняття як об'явлення інтуїтивного духу, що є першою сходинкою єдиного ланцюга теоретичного духу у сходженні до істини.

Російський філософ С.Франк вводить поняття “інтуїція всеєдності”, тим самим наділяючи інтуїцію духовним змістом — здатністю сприяти об'єднанню людських душ. Ведучи людство до нових знань про світобудову, інтуїція допомагає позбутися жаху перед небуттям, скінченністю існування, а відтак, відкриває людському духу нові обрії для виявів свободи і творчості.

Проте, найпоширенішим визначенням поняття “інтуїція” є чуттєво-інтелектуальна здатність людини осягати істину. Водночас, інтуїція людини не має нічого спільного з чуттям тварини, що не включає аспекту осмислення і пов'язане головним чином із фізіологічними інстинктами, насамперед із самозбереженням. Усе, чого набула інтуїція, має охрещуватися розумом, тобто набрати формальної довершеності.

Інтуїція не властива і штучному інтелектові, оскільки залучає також сферу почуттів. І хоча інтуїція не суперечить понятійному мисленню, а, навпаки, щільно пов'язана з ним, учені, досліджуючи цей феномен, роблять певні зауваження. “Логіка та інтуїція, логічне

та інтуїтивне мислення здаються нам різними передусім за своїм обсягом, — пише Л. Левчук. — Інтуїція — це надзвичайно ущільнений акт мислення, при якому випадають деякі ланки, обов'язкові для логічного мислення”¹.

Недарма один із героїв науково-фантастичного оповідання С. Лема «Дізнання», штучне створіння — кіборг, розмірковуючи про свою природу, зазначає, що його найслабкішим місцем є інтуїція, неспроможність виносити імпульсивні, логічно необґрунтовані рішення. Урешті-решт, саме людська непередаваність стає тим каменем спотикання, що його штучний інтелект не може ані прорахувати, ані пояснити.

Інтуїція залишається одним із найзагадковіших феноменів людської психіки. Вона може виявлятися у різних формах буття людини, зокрема у снах.

Цікавим є те, що значна кількість художніх і наукових відкриттів надходила авторам у сновидіннях. Легендою став сон Д. Менделєєва, у якому він розклав пасьянс картами, на котрих було позначено метали його знаменитої таблиці.

Д. Уатт, винахідник парової машини, побачив уві сні технологію виготовлення свинцевого дробу. Швейцарський природознавець Ж.-Л. Агассіс постійно натрапляв у сновидіннях на невідому викопну рибу, скам'янілі рештки якої він знайшов пізніше. Багато прообразів своїх художніх творів побачили вві сні: Л. Бетговен, С. Далі, Ф. Кафка, Рафаель, Р.-Л. Стівенсон, Ч. Чаплін, А. Гічкок та інші.

Одного дня 1929 року С. Далі наснилася рука, вся вкрита мурахами. Вона існувала окремо від людини. У ту ж саму ніч Л. Бунюель побачив сон, в якому гостра бритва розрізала навпіл людське око. Потім він побачив, що його Місяць навпіл розламували хмари. Зустрівшись, два палкі прихильники сюрреалізму вирішили зняти фільм за мотивами своїх сновидінь, що увійшов у класику світового кіно під назвою «Андалузський пес».

Водночас інтуїтивне здібність значною мірою спричинює такі особливості людської природи, що часом можуть сприйматися як

слабкість, непередбачуваність, неадекватність, непослідовність вчинків тощо. Це зумовлено тим, що інтуїція стимулює процес імпровізації, яка допомагає ухвалювати несподівані рішення, знаходити вихід зі скрутного становища, виживати за неймовірних обставин. Саме інтуїція утворює один із рушійних важелів творчого процесу і, на думку багатьох дослідників, саме вона має первинне значення.

Інтуїтивні можливості завжди заборвлені людською індивідуальністю, тому надають творчому пошуку оригінальності, неповторності. Проте, з розвитком людської свідомості інтуїція все більше віддаляється від особистості й стає властивістю індивідуальності. Можна сказати, що вона сприяє синтезу, “інтегруванню” особистості.

Найвищим рівнем розвитку інтуїції є об'явлення, тобто пізнавальна здатність, притаманна лише духові. Як правило, об'явлення мають пророки, котрі промовляють від імені Трансцендентного. Цей феномен близький, але не тотожний явищу провидіння, коли ясновидці, як правило, віщали у позасвідомому стані (трансі) і перебували в неусвідомленому контакті з тонким (так званим “астральним”) світом. Маючи надособистісний характер, об'явлення охоплюють цілу епоху всесвітньої історії і торкаються долі багатьох народів або людства загалом. Таким чином, інтуїція вводить людину у духовний світ. Вона є своєрідною провідною зіркою на шляху до істини, адже недаремно в окультній традиції її називали “Зіркою Марів”.

Сучасні вчені вважають, що саме інтуїція утворює зародок так званої “третьої сигнальної системи” (яснобачення, яснослухання, телекінез, телепортація і т. ін.). Можливо, інтуїція дасть поштовх до подальшого розвитку досконаліших органів почуттів, наприклад, можливості сприймати та оцінювати різноманітні випромінювання, енергетичні поля. Це своєю чергою зможе значно розширити сферу творчої діяльності людини, наприклад, самодіагностики, лікування, регенерації організму тощо.

Щодо цього образно висловився поет М.Гумільов²:

Так век за веком — скоро ли, Господь? —
Под скальпелем природы и искусства
Кричит наш дух, изнемогает плоть,
Рождая орган для шестого чувства.

Фантазія, або уява, також є одним із найменш досліджених і водночас невичерпних феноменів людської свідомості. Мабуть, нема жодної галузі творчої діяльності, яка б не підживлювалася фантазією.

Звичайно, варто виокремити різні види фантазії, зокрема її негативні прояви, наприклад, фантазію, яку видають за істину. Проти такої фантазії особливо рішуче виступають науковці. В мистецтві ж досить часто зустрічаємо те, що прийнято називати хворобливою уявою, котра занурює людину в глибини тваринних інстинктів, відтворює образи демонічного світу, нехтує моральними принципами тощо.

Ми ж маємо на увазі фантазію як творчу уяву, що створює життя, а не руйнує чи спотворює його реалії. Творча фантазія передбачає здатність підноситися над буденністю життя, проникати у сфери, які поки що непідвладні звичайній логіці, розширювати межі людської свідомості.

Водночас, якщо інтуїція тяжіє до сфери душевних емоцій, фантазія походить зі сфери інтелектуальних можливостей людини. Отже, фантазія є тим незримим містком, який сполучає наш звичний світ зі світом нашого космічного віддзеркалення, світом, котрий безумовно існує, але не даний нам у матеріальному відчутті, — для нас він набуває реальності в наших мріях, прозріннях, передбаченнях, снах тощо. Недарма відомий сучасний футуролог Р. Юнг у роботі «Роль уяви в дослідженні майбутнього» віддає творчій уяві пріоритет у розробці прогнозів на майбутнє.

Саме фантазія у поєднанні з інтуїцією безпосередньо пов'язана з феноменом передбачення. На цю особливість звертали увагу не тільки митці, а і вчені, професіона-

ли в різноманітних галузях наукових знань. Зокрема, відомий російський фізик-теоретик М.Умов 1912 року писав так: «Творче передбачення — вінець природознавства — відкриває шляхи передбачливої та діяльної любові до людства. Воно надає змогу перетворювати курйози й малопомітні речі природи у потужні знаряддя цивілізації, захищати людство від небезпеки, яка йому загрожує, близької та далекої»³.

Дехто з сучасних науковців пов'язує феномен передбачення з існуванням космічного «банку даних», що утворює первинне поле, й де зберігається інформація буквально про всі закони, відношення, форми, напрями, про все, «відоме заздалегідь» і призначене на «всі часи».

Сьогодні за найадекватнішу модель, яка спроможна пояснити психофізичний феномен набуття інформації з минулого і майбутнього, вважають голографічну гіпотезу, одним із варіантів якої є модель перетворювань, сформульована і розроблена К.Пібрамом та Д.Бомом. Згідно з цією концепцією, наша галактика являє собою єдину реальність «космічної уяви» і людського розуму. Ця реальність є для людини феноменальною субстанцією і дає їй змогу усвідомити своє позатілесне, позаземне існування, а завдяки психічним каналам, що пронизують цю субстанцію, здійснювати телепатичну комунікацію.

На користь цієї гіпотези свідчить оригінальна концепція російського філософа і філолога К.Кедрова. Досліджуючи феномен художньої творчості, він дійшов висновку, що свідомість людини є складником об'єктивно наявного у Всесвіті багатовимірного простору-часу. Отже, обдаровані особистості на хвилі натхнення можуть підключатися до цього інформаційного банку, відтворюючи його образи у творах мистецтва.

Також зазначмо, що один з авторів нової теорії вакууму Г.Шипов гадає, ніби за тих чи інших обставин людська свідомість може долати певні бар'єри й діставати інформацію, важливі знання безпосередньо з Банку даних. Наприклад, Ампер і Фарадей не мали

спеціальної освіти, Вольт навчався у школі ієзуїтського ордену, Джоуль був пивоваром, Коперник, Гельмгольц, Майєр — лікарями, Авогадро, Лавуазьє, Фермі, Габбл — юристами.

На користь цього феномену свідчить, наприклад, те, що космонавти, потрапивши на навколоземну орбіту, починають переживати своєрідний транс. У такому стані вони можуть бути у різних куточках Всесвіту, чути “голоси”, які попереджають їх про можливу небезпеку або надають необхідну інформацію. “Чому б не припустити, — зауважує космонавт-випробувач С.Кричевський, — що фантастичні сновидіння відбуваються як процес “трансляції-зчитування”, тобто на ґрунті безпосереднього доступу у мозок потоку зовнішньої інформації”⁴.

У науці творча уява відіграє провідну роль у формуванні такої галузі, як футурологія. Сучасна футурологія виконує унікальну функцію. Спираючись на методику наукового аналізу динаміки розвитку різних сфер суспільного життя, вона пропонує ймовірні моделі майбутнього з метою запобігання негативним та непередбачуваним наслідкам людської діяльності.

Коли 1920 року співробітник Е.Резерфорда фізик Ф.Содді попереджав про гіпотетичну небезпеку практичного використання ядерної енергії, його сучасники, замість прислухатися, висміювали вченого. Навіть десять років потому американський фізик Р.Мілікен стосовно заяв Содді писав таке: “Люди можуть спати спокійно, усвідомлюючи те, що Творець забезпечив своє творіння кількома запобіжними елементами і що людина не в змозі завдати йому титанічної фізичної шкоди”⁵.

Цілком можливо, що Творцеві “титанічної фізичної шкоди” людство не спроможне заподіяти, але для знищення нашого світу знадобиться не так уже й багато зусиль. Історія довела, що найскладніші проблеми розв’язуються, коли люди до них підготовлені хоча б психологічно й мають у своєму розпорядженні певний запас часу.

Окрім того, конче слід наголосити на зв’язку фантазії з етикою. Зокрема на цей аспект указував М.Бердяєв у студії «Про призначення людини». Творчість, за його висловом, є насамперед “уявленням про інше, краще, вище”, тобто відтворенням певного ідеалу. Фантазія відіграє аналогічну роль не тільки у міфотворчості та мистецтві, а й у науковому процесі та моральному житті, оскільки “існує моральне уявлення, яке створює образ кращого життя”⁶.

У мистецтві фантазія, поєднавшись із логікою наукового мислення, укшталтовує регіон наукової фантастики і є одним з найяскравіших виявів феномену людської творчості. Дуже часто письменниками стають учені з різних галузей наукових знань: А.Азімов, Р.Бредбері, І.Єфремов, А.Кларк, С.Лем, Б.Стругацький та ін. Вражає той факт, що більшість науково-фантастичних пророцтв мають тенденцію до втілення у життя. Як свого часу зазначав радянський дослідник Бестужев-Лада, збулося понад 90% передбачень Ж.Верна, велика кількість передбачень Г.Уеллса, О.Беляєва, І.Єфремова та ін.

Парадокс феноменів інтуїції і фантазії полягає насамперед у тому, що висунута гіпотеза дуже часто не сприймається сучасниками адекватно, викликаючи подив чи навіть осуд. Наприклад, О.Чижевський у своїх спогадах відверто писав, що земляки одного з фундаторів радянського ракетобудування К.Ціолковського називали його “носієм “завіральних” ідей”, “фантазером, який не заслуговує на полегкість і судили його судом суворим і несправедливим”. Навіть засновник сучасної аеродинаміки М.Жуковський вельми скептично відгукувався про дивака-самоука з Калуги. Та попри все, Ціолковський висунув чимало гіпотез, які на той час уважалися за квазінаукові, але пізніше знайшли своє наукове підтвердження.

Зокрема, в архівах ученого зберігається так званий “Альбом космічних мандрів”, у якому міститься багато малюнків. Серед них є зображення космічних літальних апа-

ратів, що повністю збігаються з фотографіями і малюнками НЛО, зібраними сучасними уфологами. А зроблені вченим описи стану невагомості, місячного пейзажу, відчуття космічного простору тощо через багато років збіглися з особистими враженнями перших космонавтів Гагаріна і Тітова, американських астронавтів Армстронга й Олдріна. “Я просто вражений, — сказав на другий день після польоту Ю. Гагарін, — як правильно міг передбачити наш відомий вчений все те, з чим мені довелося зустрітись, що довелося випробувати на собі. Багато, дуже багато його припущень виявилися абсолютно слушними”.

Схожі почуття викликали у космонавтів картини М.Чурльоніса, що передавали фантастичну феєрію кольорів, яка відкривається лише з космосу на навколораземній орбіті.

Варто додати, що К.Цюлковський став одним із засновників жанру науково-фантастичного роману в Росії. Ще 1893 року вийшов його перший художній твір «На Місяці», 1893 року — «Мрії про землю і небо». А 1934 року вчений взяв участь у створенні одного з перших радянських науково-фантастичних фільмів «Космічний рейс».

Отже, можна припустити, що наукова фантастика постає одною з ділянок творчості людини, де відбувається безпосередній контакт з інформаційним полем, або Банком даних. А фантазія та інтуїція є унікальними інструментами, які дають змогу набувати нової інформації про Всесвіт. І хоча ці феномени людської свідомості здебільшого визначаються особливостями індивідуальної природи суб'єкта, водночас вони мають загальнолюдський характер і значною мірою оприявнюють себе тоді, “коли перед нами яскрава людська індивідуальність, яка протягом тривалого терміну свідомого життя активно ставилася до дійсності, і метою її було пізнання й перетворення світу”⁷.

Отже, ставлячись до інтуїції і фантазії як до вихідних констант творчого проце-

су, зазначмо, що ми розглядаємо творчість у широкому онтологічному розумінні. У такому аспекті творчість трактується як спосіб буття, пізнання і перетворення дійсності. Таку позицію поділяють багато сучасних філософів. Зокрема, український науковець Б.Новіков додає у творчості головний рушій історичного прогресу, найвищу форму розвитку: “Ми виходимо з того, що генетично передуючими творчості етапами розвитку є рух (спосіб існування досоціальної матерії, природи) та діяльність (спосіб існування соціальної матерії на стадії її передісторії). Відтак рух — діяльність — творчість — це і є ритміка безмежного розвитку самого розвитку... Творчість цілком може бути репрезентована також в якості динамічного аспекту історії, а культура — як результуючий момент її”⁸.

Таким чином, акт творчості є одним із визначальних факторів, який підносить людину до світу духовної свободи, де вона стає справжнім творцем власного “я”, свого мікрокосму, а отже, і макрокосму. Тому розвинення творчого потенціалу особистості набуває сьогодні морального значення, особистої відповідальності. Людина стає безсмертною настільки, наскільки живе вічним життям Усесвіту. Осягнення законів світобудови становить безпосередню творчість розумної істоти. Ухилення від творчості є у певному розумінні злочином не тільки стосовно себе, а і злочином перед Всесвітом, його Першопричиною, котра наділила людство цим великим даром. Недарма Ісус розповідає своїм учням притчу про примножені й закопані у землю таланти. Тож той, хто застосував свої таланти для загальної користі, “увійде до радощів пана свого”, а той, хто приховав талант від світу, буде “викинутий до зовнішньої темряви” (Мт. 25:14–30).

Історія людства перебуває у прямій залежності від творчого процесу, що його підносять два крила натхнення — інтуїція і фантазія.

- ¹ Левчук Л. У творчій лабораторії митця.– К., 1978.– С. 97.
- ² Гумилев Н. Стихи. Поэмы.– Тбилиси, 1988.– С. 333.
- ³ Умов Н. А. Роль человека в познаваемом мире//Русский космизм: Антология философской мысли.– М., 1993.– С. 118.
- ⁴ Каленикин С. Говорит и показывает космос//Наука и религия.– 1999.– №9.– С. 18.
- ⁵ Фролов И. Т., Юдин Б. Г. Этика науки.– М., 1986.– С. 172.
- ⁶ Бердяев Н. А. О назначении человека.– М., 1993.– С. 130.
- ⁷ Левчук Л. Цит. пр.– С. 96.
- ⁸ Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму.– К., 1998.– С. 6, 209.